

Kalevalaseura 28.02.2025.

Esitelmä

Risto Piekka

ELIAS SAMMATISSA

Synnyin Sammatissa Piekan talon nuorimmaisena. Pääsin isoveljeni mukana ennen kansakouluni alkamista v.1955 lainastoon. Ihmettelin siellä patsasta ja seinällä olevaa isoa kuvaa. Isoveljeni kertoi, että Elias on niissä. Seuraava muistikuvani on koulusta. Oheinen hihamerkki oli ”must”.

Lapsuus ja nuoruus

Sammatissa oli 1800-luvun alussa runsaat 600 asukasta ja perhekuntia satakunta. Elintasolla mitattuna näistä 1 oli varakas, 5 hyvin toimeentulevaa, 84 köyhää ja 7 eli käytännössä kerjuulla. Kuvaa hyvin suomalaisten elintaso vauraalla läntisellä Uudellamaalla.

Eliaksen lapsuus ja nuoruusaika ei ollut auvoista. Perhe oli köyhä, torppa pieni, isä tuurijuoppo. Elämä oli kituuttamista. Nuoruusvuosista on tehty legenda; mutta sitä se on totta tosiaan.

Mitkä sitten olivat elämän elkeet lapsuudenkodista? Ensimmäiseksi nostan kotiseuturakkauden ja toiseksi perheestä huolehtimisen. Lukeminen oli kaiketi pakotie ankeudesta, mutta se säilyi läpi elämän oppimisena ja opettamisena. Neljäs oli rakkaus luontoon, jonka yhtenä tuotteena myöhemmin on Flora Fennica. Viides oli ristiriitojen välttäminen, mikä taas näkyi ujoutena. Kuudes oli käden taitojen arvostus Eliaksen oppiessa räätälin ammatin isänsä toimesta. Seitsemäntenä voisi mainita sisun, mikä ilmeni yli kymmenpeninkulmaisella patikkamatkalla kodista katedraalikouluun Turkuun.

Helsingin yliopiston professorina

Eliaksen mieli halaji Sammattiin. Hän vuokrasi Sammatin Leikkilän kylän Mikkolasta talon, jossa vietti kesiään lähes koko 1850-luvun. Tältä ajalta kerrotaan lukuisia kaskuja Eliaksen ja opiskelijoiden välisistä sattumuksista.

Elias etsi pysyvämpää omistusta Sammatista, mieluummin varsin läheltä syntymäkotiaan. Niinpä hän osti Nikun talon vuonna 1859, joka oli runsaan kilometrin etäisyydellä torpasta. Torppakin oli saanut uuden nimen. Kirjassaan Finland framstäldt i förteckningar 1845 oli Z. Topelius ristinyt sen Eliaksen luvalla Paikkarin torpaksi. Alkuperäinen nimi oli Kyrönaho tai Kydönpelto. Nimestä tuli legenda.

Sammatissa – Nikun talo

Elias muutti Nikun taloon 1862 ja omisti sen vuoteen 1876 asti, jolloin myi sen Uno Cygnaeukselle. Nikun taloon Elias rakennutti toisen kerroksen sekä muutoinkin laittoi tilan mallikkaaseen kuntoon. Talvikaudet Elias asui Helsingissä tytärten koulukäynnin takia.

Elias piti Nikun tilaa liian rauhattomana lukuisten vieraiden takia. Sen vuoksi hän osti muutaman kilometrin päästä erämaasta Lammin erämaatalon 1869. Sinne hän muutti 1876.

Keskeiset työt Sammatissa

Elias antoi suosiolla talojen hoidon ensinnä vaimolleen Marialle ja sen jälkeen taloudenhoitajalleen Vilhelmiinalle, Miinalle. Eliaksen koko taloudenhoidosta taas huolehti valtiokonttorin tirehtööri C.G. Borg. Elias keskittyi itselleen asettamiensa tavoitteiden toteuttamiseen keskeisimpänä suomen kieli.

Eliaksella oli omat työtilansa niin Nikun kuin Lammin taloissa. Niissä syntyivät suurtyöt kuten

- suomalais-ruotsalainen sanakirja > lopputuotoksena 239.000 sanaa
- suomenkielinen virsikirja > lopputuloksena Eliaksen virsikirja, jossa oli yli 200 omaa virttä. Sama koski myös virallista virsikirjaa
- Suomen kansan loitsurunot
- kesken jäi mm Kantelettaren laajennus

Mahtavat työt syntyivät Eliaksen ollessa eläkkeellä Sammatissa.

Elias oli ahkera puurtaja. Hänen normaali työpäivänsä alkoi jo neljän/viiden maissa aamulla ja jatkui iltakahdeksaan. Vain ruokailut ja kahvitauot keskeyttivät työnteon; välillä myös kanteleen soitto ja hartaudet. Sunnuntait Elias pyrki pyhittämään levolle aina siinä onnistumatta. Luonnollisesti vierailut ja matkat keskeyttivät uurastukset. Työskentelyä helpottamaan Elias kehitti itselleen kaulaan ripustettavan kirjoituslustan. Alusta toimi kaikissa asennoissa, seisten, kumarassa, istuen tai maaten.

Keksijänä

Elias oli näppärä ja osaava käsistään. Niiden tuloksia hän lahjoitti myös ystävilleen.

Kantele oli Eliakselle tärkein. Hänen tekemistään kanteleista yksi on Paikkarin torpassa. Hän myös kehitti ns kromaattisen kanteleen. Kanteleita n teki kaikkiaan parikymmentä. Lisäksi hän teki puusta tarpeellisia huonekaluja keittiöön. Käden taidoista esimerkkinä pidetään hänen tekemänsä useat koivupuiset sukset. Myös monet pienet kotityökalut Elias teki. Tarvittaessa hän toimi seppänäkin, kuten Lammin taloon tarvittaessa hirsikehikon kulmarautoja. Ne hän takoi Leikkilän kylän Mikkolan talon pajassa.

Piipunpoltosta Elias ei luopunut. hän kehitti seiniin kiinnitetyn narun, johon renkaalla oli piippu kiinnitetty sopivalle korkeudelle. Näin molemmat kädet vapautuivat työntekemiseen. Molemmat Eliaksen nautinnot toimivat yhtäaikaan.

Eliaksen vesisukseilun keksimisestä kerrotaan monta tarinaa. Hauskin on se, että Elias teki mahdollisimman leveistä koivusukset ja pyysi pari naapuria soutamaan vetoköysillä Eliasta. Lähtö onnistui, mutta vauhti oli riittämätön ja Elias pelastautui hyvän uimataitons ansioista.

Työt Sammatin hyväksi

Kirkko

Sammatti menetti kappelioikeutensa 1859. Siihen liittyi päätös, että vain joka kolmantena sunnuntaina pidetään Sammatin kirkossa jumalanpalvelus. Päätös suututti sammattilaiset ja pyysivät Eliakselta apua. Hän sai aikaan senaatin päätöksen 1862, että välisunnuntaina sammattilaiset saivat pitää jumalanpalveluksen poisluettuna alttaritoimet. Saarnan siis sai pitää ja Elias piti niitä noin sata. Eliaksen toimesta kappelioikeudet palautettiin 1871, mutta vasta kymmenen vuoden päästä onnistuttiin saamaan kappalainen.

Eliaksen apu kirkolle ei jäänyt saarnamiehen tehtävään. Sammatin kirkon suurremontti tehtiin 1870-luvun lopussa. Elias huolehti noin puolesta aiheutuneista kustannuksista.

Sammatin kirkosta puuttui alttaritaulu. Elias lahjoitti sen 1879 kuolleen tyttärensä Teklan muistoksi. Alttaritaulu on Eliaksen Turun yliopistoaikaisen opettajan pojan Adolf von Beckerin tekemä ja se paljastettiin 1883. Merkillistä on, että alttaritaulua ei löydy Adolfin cd;stä.

Koulu ja kirjasto

Elias arvosti luku- ja kirjoitustaitoa yli kaiken. Hän oli huolissaan lukuinnostuksen vähäisyydestä. Hän päättikin perustaa Sammattiin lainakirjaston 1863 ja lahjoitti sille runsaat 200 nidettä. Kirjasto oli nimenomaisesti lainakirjasto, minkäänlaista maksua lainaamisesta ei saanut ottaa. Se siirtyi vuonna 1868 Sammatin kansakoulun ihkahuuteen taloon.

Elias toteutti ajatuksena kansakoulusta, vaikka kitsaat sammattilaiset sitä vastustivat aluksi varsin jyrkästikin. Se perustettiin ja aloitti toimintansa 1868. Se on Suomen kuudenneksi vanhin. Koulun laajennuksestakin kerrotaan Eliaksen maksaneen puolet. Elias myös piti jatkuvasti yhteyttä kouluun ja antoi sille kartoja, kirjoja ja muita koulutarvikkeita. Elinaikanaan hän oli koulun vakiovieras; haluttuakin halutumpi.

Lääkärintointa Elias ei juurikaan harjoittanut. Pyynnöstä hän hoiti, mutta hoidosta tai lääkkeistä hän ei maksua ottanut. Miksi?? Todennäköisesti siksi, että lääketiede kehittyi nopeammin kuin hän ehti saada uutta kansainvälistä lääketieteellistä kirjallisuutta.

Jälkisaädöksissään Elias määräsi, että sammattilaisia köyhiä tulee tukea kansakoulun käymisessä. Virkamieskäsittelyssä tavoite toteutui – onneksi – siten, että Sammattiin perustettiin 1890-luvun lopulla emännyskoulu kansakoulun suorittaneille. Eliaksen säädöksen mukaisesti kahdeksalle köyhälle opiskelu oli ilmainen, koska koulu oli sisäoppilaitos.

Hautajaiset

Elias nukkui pois 19.03.1884. Jo samana päivänä silloinen Suomalaisen lääkäriseuran Duodecimin puheenjohtaja Matti Äyräpää määräsi kaksi lääketieteen kandidaattia preparoimaan Elias, koska hautajaiset olisivat vasta kahden viikon päästä. Hautauspäivänä 03.04. lähti surujuna Helsingistä Sammattia lähinnä olevalle asemalle Lohjalle. Junassa olivat mm. kenraalikuvernöörin, senaatin, sotaväen, yliopiston läänin, osakunttien seurojen ja koulujen edustajat. Koska oli kevät, ja tiet osittain sulaneet, niin sammattilaiset huolehtivat luoden lumia matkan varrelta rekien eteen eli reilusti yli 20 km matkalta.

Eliaksen arkku tuotiin Lammilta kansakoululle kantajina sammattilaiset isännät, koululta kirkkoon ylioppilaskunnan edustajat ja hautaan SKS:n edustajat. Kirkko täyttyi n 300 vieraalla omaisista ja virallisista edustajista. Ulkopuolelle oli rakennettu erityiset katsomot ja kerrotaan, että saattoväkenä oli yli 500 sammattilaista ja yli tuhat lähikuntien asukasta. Eliaksen pehtoorina toiminut Kalle Sparv totesi saammatin murteella: ”ahrinko oli nii pal kova et ihmisii oli et valokuvaajat ja kaikki oli kirkkotallin katol. Ja väkee niin pal ettei ikinä maailmas Sammatis simmos väen paljout”. Mielenkiintoista on, että kirkon takaosassa vastapäätä alttaritaulua oli asetettu Suomen vaakuna.

Haudalle laskettiin yli sata seppelettä tai kukkalaitetta. Tilaisuus kesti niin kauan, että iltapalan jälkeen surujuna lähti Lohjan asemalta klo 23.00.

Saattoväen paljouteen – ehkä myös muuhun suomalaisuuden ja kansallisen itsetunnon ilmaisuihin oli valtiovallan toimesta varauduttu. Helsingistä tullut ratsupoliisi oli pitämässä tietä auki, kun ylioppilaskunnan edustajat kantoivat arkkua kansakoululta kirkkoon.

Aikalainen, taidemaalari Adolf Lietzen, sittemmin Lietsalo, kertoo haastattelussaan v 1953 seuraavaa: ”Valistuneet sammattilaiset käsittivät täydellisesti, mitä he olivat menettäneet ja että hautajaiset tulivat olemaan jotain sellaista, mitä täällä ei ole nähty.”

Sammattilaiset Eliaksesta

Länsi-Uusimaa-lehti kirjoitti 1924 (lyhennetty)

”Elias ei ollut tuttu suuri vanhan runoutemme pelastajana, ei suomalaisen kirjakielen luojana, ei edes virsiseppänä, ei lääkärinä. Harva edes osapuilleen tiesi, mikä Kalevala on, taikka Sanakirjat. Jos tiesivät muuallakaan, vaikka niistä oli niin kauniisti puhuttu ja kirjoitettu. Elias oli synnyinseutunsa väestölle suuri mies muista syistä. Hän oli hurskas mies, elämässään muita parempi, mies, joka ei sivistysaarnoja sanoin pitänyt, mutta jonka koko elämä kelpasi esimerkiksi. Todellakin mies, jolla ei ollut yhtään vihamiestä, vaan monta ystävää. Mies, joka oli ”kuin yksi heistä” aina ystävällinen, avulias, ja vaatimaton, mutta jollakin sanoin selvittämättömällä tavalla kuitenkin niin paljon kaikkia toisia korkeammalla. Professorin pakinoille rohkeni mennä kuka tahansa, vaikkapa kerjäläinen. Jos professori meni vähäpätöisemminkin ihmisen asuntoon, mikä useasti saattoi tapahtua, ei siellä häötäännytty, että suuri herra tulii, sillä saapuihan vain ystävä, jolle voi täydellä luottamuksella sydämensä avata tullakseen ymmärretyksi”.

Sammatin Elias – tänään

Monien vaiheinen jälkeen Paikkarin torppa alkaa vähitellen muodostua uudelleen Suomen historian matkakohteeksi. Torppa on Suomen historian ensimmäinen henkilöön liittyvä ulkoilmamuseo.. Torppa on myös sammattilaisille tärkeä, mitä osoittaa mm se, että niin monet järjestöt pitävät sitä tapahtumiensa kohteena.

Sammatin kirkko on kesäaikaisin tiekirkkona ja siellä on myös esittely. Kirkon historiaan Elias liittyy elimellisesti: alttaritaulu, kirkon parannukset, hauta.

Sammatin kirjasto toimii edelleen Eliaksen perustamassa kansakoulussa ja kirjastossa. Se on upea kiitos Eliaksen työlle Sammatissa.

Lohilammen kotimuseo kertoo Sammatin historiasta. Paikkana se tunnetaan myös yhtenä Eliakseen ystävätalona.

Kadunnimistöistä tuttuja ovat Lönnrotintie, Paikarintie tai Werlanderintie (koulukaveri Tammisaaren koulunajoilta).

Tällä vuosikymmenellä on alkanut Eliaksen patsaan lakitus vappuna.

Arvoisat kuulijat

Raapaisin vain pintaa Eliaksen käsittämättömän mittavasta työstä Sammatissa. Päätän puheeni tositarinaan;

Eliakselta kysyttiin Sammatissa ”miksi teet näin paljon työtä eläkkeellä ollessasi, vaikka sinulla on hyvä eläke ja muita tuloja”. Elias vastasi tähän: ” Olen saanut yhteiskunnalta niin paljon, haluan antaa vastetta”.

Kiitoksia